

FILIP A. JAKUBOWSKI

Instytut Orientalistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Opisy podróży na Bliski Wschód i do Afryki Północnej z lat 1801–1919 w zbiorach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Streszczenie. Artykuł dotyczy XIX-wiecznych opisów podróży na arabski Bliski Wschód i do Afryki Północnej, przechowywanych w zbiorach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W większości znajdują się one w Bibliotece Uniwersyteckiej, część w bibliotekach wydziałowych. Kolekcja ta, choć nie powstała w sposób celowy, składa się z 250 tytułów w ośmiu językach, z czego dwie trzecie to pozycje niemieckojęzyczne. Najwięcej książek pochodzi z Kaiser Wilhelm Bibliothek w Poznaniu. Kolekcja odzwierciedla rozwój tego gatunku piśmiennictwa w Europie w XIX wieku i pokazuje jego różnorodność.

Słowa kluczowe: opisy podróży, Bliski Wschód, Afryka Północna, orientalizm, świat arabski, XIX wiek, kolonializm.

Kto chce poetę zrozumieć, musi się udać do jego kraju
J.W. Goethe

Johann Wolfgang Goethe zainspirowany niemieckim wydaniem poezji wielkiego perskiego poety Hafeza (1325–1390) stworzył zbiór, który stał się symbolem zwrotu ku Orientowi w literaturze – *Dywan Zachodu i Wschodu*, wydany po raz pierwszy w Stuttgarcie w 1819 roku. Przywołane słowa Goethego stanowią motto *Sonetów krymskich* Adama Mickiewicza (1826). Fascynacja Orientem u obu romantycznych twórców była cechą nurtu literackiego, który współtworzyli. Jak pisała Maria Janion:

Orientalne wyolbrzymienie, hipertrofia hiperbol staje się jednym ze sposobów mówienia o naturze bytu – podobnie jak temu samemu służy przyswojenie języka niezwykle rozbudowanej symboliki średniowiecznej¹.

Motywacje do podróży na Bliski Wschód oraz do Afryki Północnej nie wynikały jedynie z fascynacji Orientem. Podróżowano też nadal z pobudek religijnych, handlowych, dyplomatycznych oraz naukowych. Wiek XIX przyniósł znaczący przyrost wydanych opisów podróży. Choć liczba publikowanych tekstów zwiększała się z każdym kolejnym stuleciem, to właśnie wówczas nastąpił gwałtowny rozwój technologii druku (a więc wzrosła liczba ukazujących się tytułów na rynku) i rozwinęła się masowa turystyka. Oba te czynniki wpłynęły na zwiększenie liczby opisów podróży, w tym także w interesujące nas rejony Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej.

Opisy podróży, także te z XIX wieku, są od lat przedmiotem badań naukowych i to w wielu dyscyplinach, takich jak historia, socjologia, kulturoznawstwo czy etnologia². Stanowią osobny gatunek literacki ze swoją odrębną tradycją.

Niniejsza praca stanowi przegląd literatury podróżniczo-geograficznej opisującej rejon świata nazywany światem arabskim, obejmujący dużą część Bliskiego Wschodu oraz arabskojęzyczną Afrykę Północną.

Przedmiotem rozważań są pozycje znajdujące się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu (BU), a także w kilku bibliotekach wydziałowych, przede wszystkim w Bibliotece Collegium Historicum UAM (BCH). Zebrany materiał pokazuje różnorodność opisów Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej stworzonych przez Europejczyków w XIX wieku.

Wyodrębniona kolekcja obejmuje 250 tytułów, kilkanaście z nich istnieje w więcej niż jednym egzemplarzu. Książki XIX-wieczne były często wymieniane między bibliotekami (np. dubelty), natomiast uszkodzone egzemplarze ubytkowano. Trudno oszacować skalę tego zjawiska, dlatego żadna kwerenda nie wykaże pełnej liczby egzemplarzy, jakie posiadała biblioteka z tego okresu, a co za tym idzie ich proveniencji. Analiza wyszczególnionej kolekcji zostanie przeprowadzona na kilku poziomach – merytorycznym, chronologicznym oraz proveniencyjnym. Kolekcja ta, choć niegromadzona celowo, oddaje przemiany w postrzeganiu Bliskiego Wschodu oraz Afryki Północnej i systematycznie

¹ M. Janion, *Gorączka romantyczna*, Warszawa 1975, s. 10.

² Definicja gatunku oraz historia jego badania – zob. np. M. Khalifa, *Der Orient – Fiktion oder Realität?/The Orient – Fiction or Reality? A Critical Analysis of 19th Century German Travel Reports*, Berlin 2015, s. 1–4.

zwiększające się zainteresowanie regionem. Pokazuje także specyfikę poznańskich zbiorów.

Historia zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu jest wystarczająco dobrze opisana w literaturze przedmiotu, nie ma potrzeby jej tutaj streszczać³. Kluczowa jest natomiast informacja, że do lat 70. XX wieku w Poznaniu nie były prowadzone regularne badania nad Orientem (Henryk Jankowski, Alfred Majewicz, Alfons Klawkowski), a początek studiów orientalistycznych można datować dopiero na 1986 rok⁴ (należy tutaj jedynie zasygnalizować poznański okres działalności badacza języków starożytnego Bliskiego Wschodu i sanskrytu, Antoniego Śmieszka, w latach 1920–1933). Oznacza to, że w sposób systematyczny nie gromadzono literatury naukowej czy pięknej o charakterze orientalistycznym.

Niemniej jednak Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dysponuje obszernym zbiorem starych druków oraz literatury XIX-wiecznej, które można sklasyfikować jako orientalia⁵. Przyczyniły się do tego zawartość bibliotek, które weszły w jego skład, napływ zbiorów o różnej proveniencji do Poznania po II wojnie światowej, druki przejęte w 1919 roku czy na skutek akcji przekazywania księgozbiorów przez wielkopolskie szkoły średnie w okresie międzywojennym⁶.

Podróżowanie

Podróżowanie między Europą a Bliskim Wschodem nigdy w zasadzie od czasów rzymskich całkiem nie ustało. Muzułmański podbój w VII wieku wprawdzie zmniejszył to zjawisko, ale nie zatrzymał go całkowicie. Pielgrzymi wędrowali do Ziemi Świętej z mniejszym lub większym

³ Np. A. Jazdon, J. Skutecki, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu*, Poznań 2017; S. Vrtel-Wierczyński, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. 1919–1929*, Poznań 1929; S. Kubiak, *Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1919–1966*, Poznań 1967.

⁴ Więcej informacji o badaniach orientalnych w Poznaniu przede wszystkim w pracach Henryka Jankowskiego: *A History of Oriental Studies in Poznań*, „Studia Orientalia” 2003, t. 97, s. 87–102; *Orientalistyka poznańska*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 4, red. T. Majda, Warszawa 2007, s. 127–170. O samej arabistyce: A. Abbas, *Arabic Studies in Poznań*, w: *Miscellanea Arabica Posnaniensia*, I, red. A. Sadykhova, F.A. Jakubowski, Poznań 2016, s. 9–16.

⁵ Jej wycinek, tj. arabica, będą obiektem mojej pracy monograficznej, której druk zaplanowany jest na drugą połowę 2023 roku.

⁶ Zob. M. Głowacka-Helak, *Dary dla Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu z lat 1921–1927*, „Biblioteka” 2016, nr 20, s. 81–97.

natężeniem przez cały okres średniowiecza, niewielu z nich jednak pozostawiało spisane relacje. Z czasem coraz częściej pojawiały się w regionie okręty handlowe z Europy, przede wszystkim włoskie. Kontakty świata zachodniego z muzułmańskim nasiliły się w XII wieku, gdy w trzech miejscach – na Sycylii (po podboju normañskim), w Syrii i Palestynie (na skutek krucjat) oraz na Półwyspie Iberyjskim (wraz z postęпами rekonkwisty) – zetknęły się obie kultury. Jednak dopiero XVII wiek przyniósł powstanie studiów orientalnych oraz wzmożoną wymianę dyplomatyczną i gospodarczą między Europą (głównie Anglią i Francją) a Bliskim Wschodem i Afryką Północną. Gdy dodamy do tego rosnącą fascynację Orientem, którą datować możemy co najmniej od francuskiego wydania *Baśni tysiąca i jednej nocy* tłumaczonych przez Gallanda (wyd. 1704–1717), nie dziwi zwiększenie liczby relacji z podróży na Bliski Wschód i do Afryki Północnej oraz innych opisów regionu (np. o charakterze geograficznym czy historycznym). Bliski Wschód (oraz budzący mniejsze zainteresowanie Maghreb) przestał być w okresie oświecenia postrzegany tylko jako „ojczyzna antychrysta”, dostrzeżono dorobek cywilizacji Wschodu⁷.

Powszechnie w literaturze przedmiotu przyjmuje się, że wyprawa Napoleona do Egiptu oraz jej wymierny efekt książkowy w postaci *Description de l'Égypte* (1809–1822, 22 tomy) były przełomem w europejskim podejściu do regionu⁸. Otworzyło to nową epokę w dziejach studiów orientalnych – zaczęły się one nieuchronnie oddzielać od studiów biblijnych, z których wyrosły. Orientaliści częściej jeździli na Bliski Wschód i do Turcji, by poznawać żywe języki wschodnie (jak je wówczas nazywano) oraz skonfrontować swoją wiedzę z realiami regionu⁹.

Różne były powody wyjazdów w XIX wieku – od estetycznych (wpływ zafascynowanego Orientem romantyzmu, poszukiwanie egzotyki), religijnych, przez ciekawość naukową, aż po chęć ucieczki od świata czy osadnictwo¹⁰. Nie ulega wątpliwości, że opisy te miały także cele połączone ściśle z polityką kolonialną. Trafnie ujął to Roy Bridges:

⁷ Jan Reychman wskazuje wręcz na rewolucyjność procesu odkrywania cywilizacji pozaeuropejskich w okresie przednowoczesnym w *Oriencie w kulturze polskiego oświecenia*, Warszawa 1964, s. 11–15.

⁸ J.D.J. Waardenburg, *Mustashrikūn*, w: *Encyclopaedia of Islam*, wyd. 2, t. 7, Leiden 1993, s. 743.

⁹ J. Reychman, *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX wieku*, Warszawa 1972, s. 20.

¹⁰ G. Nash, *Politics, Aesthetics and Quest in British Travel Writing on the Middle East*, w: *Travel Writing in the Nineteenth Century. Filling the Blank Spaces*, red. T. Youngs, London 2006, s. 57–58; R. Bridges, *Exploration and Travel Outside Europe (1720–1914)*,

Opisy podróży stawały się coraz bardziej powiązane z interesami tych europejskich społeczeństw, które chciały doprowadzić świat pozaeuropejski do stanu dającego możliwość wpływania na niego, jego wyzysku, a czasem bezpośredniej kontroli nad nim¹¹.

Podróżowanie w odległe rejony świata stało się tańsze, rozpoczęła się masowa turystyka, czego najbardziej wymowną egzemplifikacją są ukazujące się od 1854 roku przewodniki Karla Beadeckera (1801–1859), zwane popularnie bedekerami. W 1870 roku ukazał się tom obejmujący także Tunezję, w 1876 roku samodzielny przewodnik po Palestynie i Syrii, w 1878 roku po Egipcie. Biblioteka Uniwersytecka dysponuje czterema bedekerami bliskowschodnimi wydanymi przed 1919 rokiem¹², jeden znajduje się w Bibliotece Collegium Historicum (il. 1)¹³.

Wymienione powyżej procesy sprawiły, że XIX wiek przyniósł już pokaźne liczby opisów peregrynacji. Valerie Géonet wskazuje, że w samym języku francuskim w latach 1801–1948 powstały ich „setki”¹⁴. Miasta wschodnie zestawiano w nich często z zachodnimi, by przez opozycję podkreślić barbarzyństwo tych pierwszych w porównaniu z ucywilizowaniem tych drugich¹⁵.

Rosła także liczba trawelogów podróżników amerykańskich. Wprawdzie już po zakupie Luizjany (1803) interesy Stanów Zjednoczonych zaczęły systematycznie wykraczać poza kontynent, jednak Bliski Wschód przez długi czas był jedynie celem wędrowki dla pielgrzymów do Ziemi Świętej¹⁶. Wyznawcy amerykańskich kościołów protestanckich również coraz odważniej odwiedzali Palestynę i Egipt, niemniej ich relacje,

w: *The Cambridge Companion to Travel Writing*, red. P. Hulme, T. Youngs, Cambridge 2002, s. 65.

¹¹ R. Bridges, op. cit., s. 53.

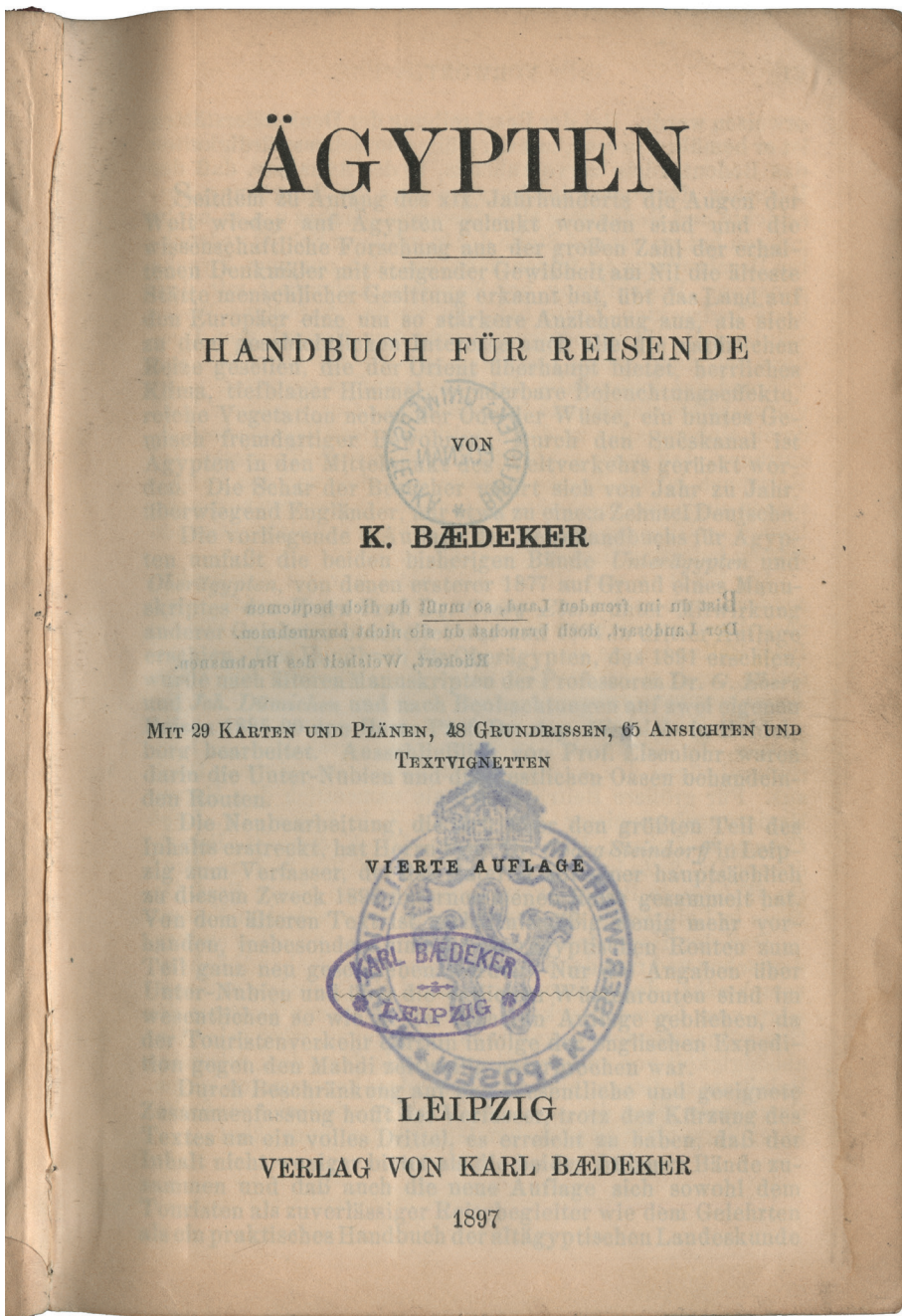
¹² Są to kolejno przewodniki po Palestynie i Syrii (Leipzig 1891), sygn. 100772 I; Egipcie (Leipzig 1897), sygn. Dh 155; Palestynie i Syrii (Leipzig 1897), sygn. Dr 360; Egipcie i Sudanie (Leipzig 1906), sygn. Dh 160.

¹³ Przewodnik po Egipcie (Leipzig 1885–1891), sygn. HAOe 242/1-2.

¹⁴ V. Géonet, *Muslim, Christian and Jewish towns in Palestine through European Travellers' Accounts (Eighteenth–Twentieth Century)*, w: *The City in the Muslim World. Depictions by Western Travel Writers*, red. M. Gharipour, N. Özlü, London – New York 2015, s. 191.

¹⁵ *Ibidem*, s. 200.

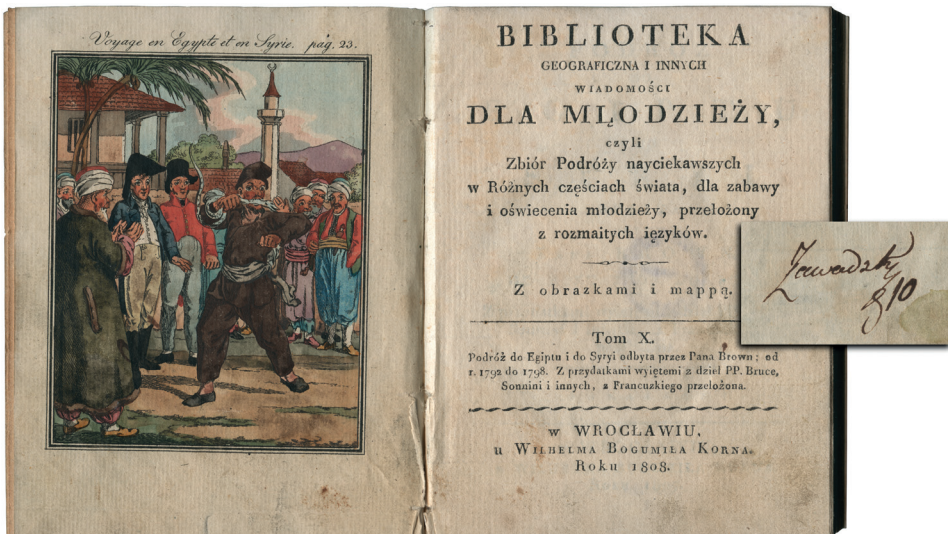
¹⁶ I.A. Salib, *Travel Literature, Pilgrims and Missionaries: A Mid-Nineteenth Century Duel Over the Holy Land*, „Journal of Holy Land & Palestine Studies” 2001, t. 20, s. 83–86.

Il. 1. K[arl] Baedeker, *Ägypten: Handbuch für Reisende*, Leipzig 1897: Karl Baedeker Leipzig – pieczęć, k. tyt., XIX w. oraz Kaiser-Wilhelm Bibliothek Posen Geschenk der Verlagshandlung K. Baedeker, 1898–1899 – ekslibris, XIX w.

wydawane zazwyczaj za oceanem, nie trafiały szeroko do Europy. Stąd ich niewielka liczba w poznańskich zbiorach.

Edward Said w *Orientalizmie* każe patrzeć na proces rozwoju tego gatunku piśmiennictwa z perspektywy samych opisywanych. Wspomniane *Description...* i późniejszy wysyp opisów podróży łączy, jego zdaniem, wspólne pochodzenie z orientalnych legend i doświadczeń oraz ich naukowe powiązanie ze źródłem, czyli Orientem. Budowały one wraz ze swoimi poprzednikami z wieku XVIII władzę Europy nad Orientem. Kreowany w ten sposób wizerunek był dla odbiorcy bardziej wiarygodny, bo podparty dokonaniem studiów orientalnych¹⁷.

Il. 2. [Joachim Heinrich] Campe, *Biblioteka geograficzna i innych wiadomości dla młodzieży czyli Zbiór Podróży najszykawszych w Różnych częściach świata, dla zabawy i oświecenia młodzieży, przełożony z rozmaitych języków*, t. 10: *Podróż do Egiptu i do Syrii odbyta przez pana Brown; od r. 1792 do 1798. Z przydatkami wyjętymi z dzieł PP. Bruce, Sonnini i innych, z fr. przeł.* [ułożony przez Campe]: k. tyt. oraz Zawadzki – podpis, k. tyt., XIX/XX w.

Zbiory

W badanych zbiorach znajdują się pozycje wydane w ośmiu językach: niemieckim (168 tytułów, 67% całości), francuskim (43 tytuły, 17%), polskim (22 tytuły, 9%), angielskim (9 tytułów, 3,6%), włoskim (4 tytuły), rosyjskim (2 tytuły), hiszpańskim (1 tytuł) oraz estońskim (1 tytuł).

¹⁷ E. Said, *Orientalizm*, przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań 2005, s. 137–138.

Dla uzupełnienia tego obrazu należy dodać, że część tytułów stanowią tłumaczenia z innych języków. Na niemiecki przetłumaczono w sumie 18 opisów podróży, z czego 11 z angielskiego, 4 z francuskiego, po jednym z duńskiego, norweskiego i tureckiego. Ciekawym egzemplarzem jest praca *Nachrichten über Aleppo und Cypern*¹⁸ angielskiego konsula na Cyprze Michaela Devezina (?–1793), wydana w 1804 roku¹⁹. Autor nie dożył wydania swoich wspomnień, ukazały się one jedynie w niemieckim przekładzie już po jego śmierci. Ze względu na pochodzenie ciekawe jest francuskie tłumaczenie Giovanniego Belzoniego z 1823 roku, wydane jako *L’Egypte et la Nubie et Curiosités de ces Pays*²⁰. Obok ekslibrisu *Biblioteka Szelejewska. Exlibris Biblioteki Horynieckiej* znajduje się pieczęć *Z książek Stjawrowskiego*²¹.

Dominacja języka niemieckiego w wyszczególnionej kolekcji wynika z kilku czynników, związanych zarówno z historią zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej oraz bibliotek wydziałowych, jak i z samą historią studiów orientalnych w Europie w XIX wieku. Do bibliotek powstałego w 1919 roku Uniwersytetu Poznańskiego włączono księgozbiory wcześniejszych niemieckich księżnic, przede wszystkim Kaiser Wilhelm Bibliothek (wraz z wcześniej funkcjonującymi bibliotekami niemieckimi z Poznania, takimi jak Landes Bibliothek czy Historische Gesellschaft für die Provinz Posen).

Niemiecka orientalistyka rozwijała się prężnie w drugiej połowie XIX wieku, do czego z pewnością przyczyniło się założenie w 1845 roku Deutsche Morgenländische Gesellschaft. Suzanne Merchand wskazuje dwa okresy rozwoju niemieckich studiów orientalnych. Pierwszy z nich datuje na lata 1820–1870. Był on efektem usamodzielnienia się orientalistyki jako nauki. Drugi to tzw. drugi renesans orientalny, który przypadał na lata 1875–1900, gdy zjednoczone Niemcy hojnie wspierały naukę – podporę powstającego systemu imperialnego²². Rozwój nauki szedł w parze

¹⁸ Sygn. Gq 9000 (BU).

¹⁹ Alternatywnie Michael de Vezin, zob. O. Salmon, *Alep dans la littérature de voyage européenne pendant la période ottomane (1516–1918)*, Rambouillet 2011, s. 1403–1404.

²⁰ Sygn. 610071 I (BU).

²¹ Historia kolekcji: M. Leszczyński, *Dzieje Biblioteki Horynieckiej książąt Ponińskich*, „Rocznik Lubaczowski” 2000, t. 9–10, s. 9–12; powojenna akwizycja Biblioteki Szelejewskiej przez Bibliotekę Uniwersytecką: R. Nowicki, *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemia zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań 2006, s. 151.

²² S. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race and Scholarship*, Cambridge – Washington 2009, s. 60, 157.

Tabela 1. Opisy Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej w zbiorach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Okres wydania	Liczba tytułów w zbiorach UAM
1801–1810	9
1811–1820	4
1821–1830	11
1831–1840	6
1841–1850	21
1851–1860	23
1861–1870	20
1871–1880	27
1881–1890	34
1891–1900	30
1901–1910	38
1911–1919	26

Źródło: opracowanie własne.

z upowszechnieniem wyjazdów na Bliski Wschód i do krajów Afryki Północnej oraz wydawaniem opisów podróży.

Merchand wskazuje na niezwykłą popularność w Niemczech połowy wieku XIX opisów, które wyszły spod pióra słynnego wojskowego Helmuta von Moltkego (1800–1891) oraz austriackiej podróżniczki i autorki Idy Pfeiffer (1794–1858)²³. Egzemplarze książek obu autorów nie brakuje także w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej. Książek von Moltkego jest kilkanaście, natomiast opisy dotyczące *stricte* interesującego nas regionu są zawarte w *Briefe über Zustände und Begebenheit in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839* (Berlin 1841²⁴, Berlin 1876²⁵, Berlin 1893²⁶, Berlin 1917²⁷). Jeśli chodzi o Pfeiffer, to zachowały się dwie pozycje, choć nie w języku oryginalnym: *A Lady's Travels Round the World* (London 1852)²⁸ oraz *Voyage d'une femme* (Paris 1859)²⁹.

Popularność opisów rosła, czego dowodem jest liczba tytułów zachowanych w poznańskich zbiorach (zob. tabela 1). Jak już wspomniałem,

²³ Ibidem, s. 146.

²⁴ Sygn. Gg 8010 (BU).

²⁵ Sygn. 626642 II (BU).

²⁶ Sygn. HASa 495/8 (BCH).

²⁷ Sygn. 251319 II (BU).

²⁸ Sygn. 977027 I (BU).

²⁹ Sygn. 498788 I (BU).

nie podają liczby egzemplarzy, gdyż – w przeciwieństwie do starych druków – może być ona niedokładna.

Zauważalny jest wyraźny wzrost liczby tytułów wydanych po 1840 roku. Można to łączyć zarówno z rozwojem studiów orientalnych, jak i z coraz szerszą obecnością mocarstw europejskich w świecie arabskim. W 1830 roku Francuzi dokonali inwazji na Algierię i w 1848 roku włączyli ją do swojego terytorium. Budowa Kanału Sueskiego, a następnie jego przejęcie przez Wielką Brytanię w 1882 roku umocniły zaangażowanie Londynu w regionie, zwiększające się od wojny krymskiej. Cesarstwo Niemieckie także włączyło się w tę rozgrywkę, czego symbolem stała się wyprawa Wilhelma II w 1898 roku.

Analiza tytułów opisów przysparza badaczowi wielu problemów. Niektóre tytuły nie wskazują wprost, że obejmują regiony świata arabskiego. Jest tak choćby w przypadku *Wspomnień z wygnania* Józefa Tańskiego (1805–1888), wydanych w 1881 roku w Krakowie³⁰. Autor, emigrant listopadowy, dołączył do legii cudzoziemskiej, walczył w Hiszpanii, następnie w czasie wojny krymskiej oraz – co najważniejsze z perspektywy niniejszego tekstu – także w Algierii. Drugim przykładem może być pozycja wydana w 1892 roku w Berlinie – *Ein Ferienausflug in die Tropen*³¹ niemieckiego chemika Arthura Binza (1868–1943). Autor, zanim jeszcze wszedł w świat nauki, odbył młodzieńczą podróż po Azji, a rozpoczął ją od zwiedzenia Egiptu i wybrzeża Półwyspu Arabskiego.

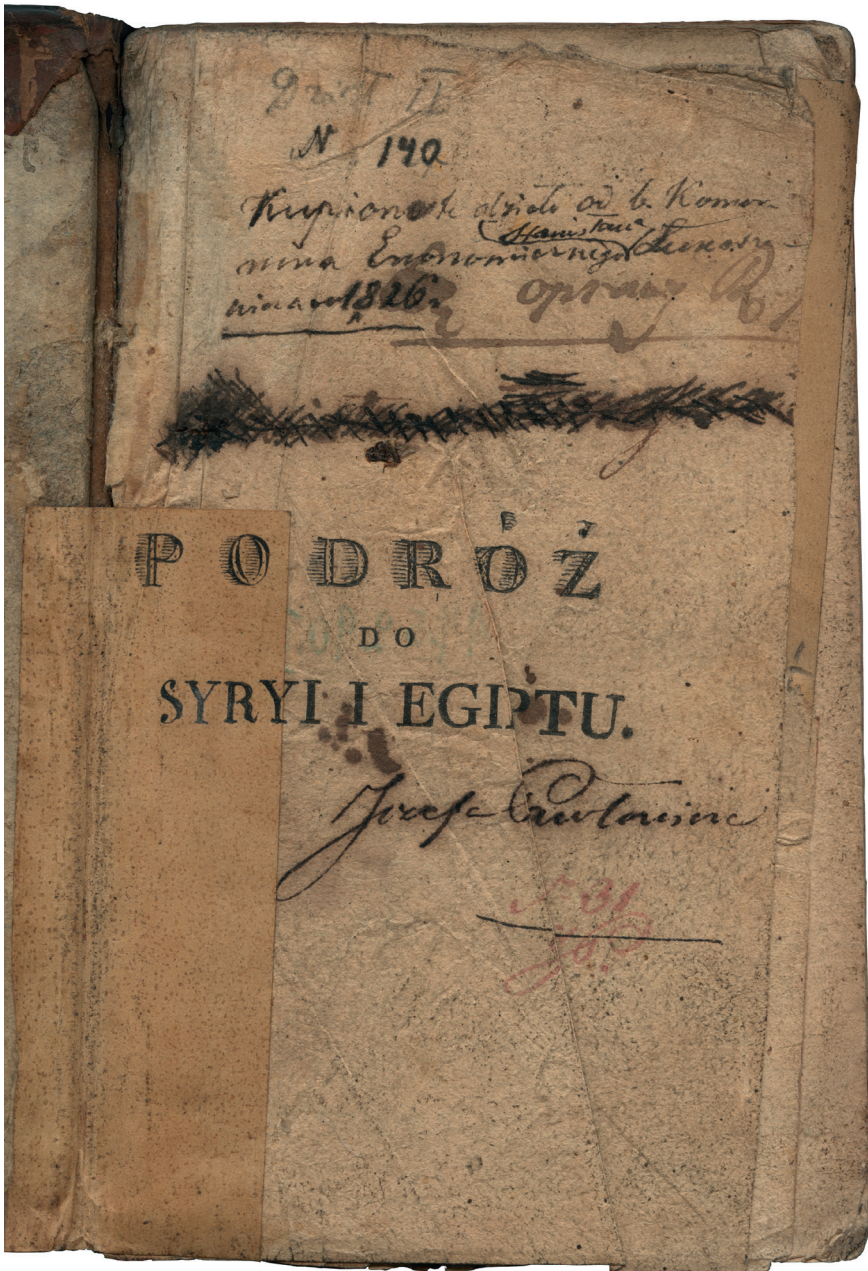
Najwięcej pozycji dotyczy Egiptu oraz Palestyny/Ziemi Świętej, w każdym przypadku ponad 60. Nie biorę pod uwagę licznych opisów oznaczonych jako wyprawa do Orientu (w sumie ponad 20) i tych, w których Egipt był punktem wyjścia podróży do Sudanu czy dalej na południe. Wyliczenia te są kłopotliwe, ponieważ wiele tekstów dotyczy kilku regionów i trzeba by je przypisać do kilku krain. Tak jest choćby w przypadku polskiego tłumaczenia klasycznego dzieła Constantina Volneya pt. *Podróż do Syrii i Egiptu odbyta w roku 1783, 1784 i 1785* (Kraków 1803, il. 3)³². Nazwy regionów traktowano zresztą różnie, czasem łącząc je z granicami osmańskich prowincji, czasem nawiązując do krain historycznych.

Nie brakuje w poznańskich zbiorach pozycji uznawanych za klasyczne w tej epoce opisy podróży po Bliskim Wschodzie. Do książek ukazujących mało znane tereny niewątpliwie można zaliczyć prace Johanna Ludwiga Burckhardta (1784–1817), postaci niezwykle barwnej. Są to

³⁰ Sygn. HAFc 472 (BCH UAM).

³¹ Sygn. DI 495 (BU).

³² Sygn. 175290 I (BU, Regionalny zasób biblioteczny).

Il. 3. Constantin [François de Chasseboeuf] Volney, *Podróż do Syryi i Egiptu odbyta w roku 1783, 1784 i 1785* [przeł. Roman Markiewicz], t. 1–2: *Podróż do Syryi i Egiptu odbyta w roku 1783, 1784 i 1785* [przeł. Roman Markiewicz], t. 1–2, Kraków, Drukarnia Jana Maja, 1803: wpis – *Kupione dzieło [...]* w 1826; [przez] *Józefa Pawłowicza*, k. tyt., XIX w.

Reisen in Syrien (Weimar 1823³³, Weimar 1824³⁴) i *Reisen in Arabien* (Weimar 1830³⁵).

Można też znaleźć siedem wydań *Podróży z Paryża do Jerozolimy* François Chateaubrianda. Najcenniejszy jest egzemplarz z 1811 roku, z pierwszego paryskiego wydania (il. 4)³⁶. Dzieło to było w swojej epoce niezwykle popularne, a dla Edwarda Saida stanowiło przykład postnapoleońskiego rozwoju europejskiego orientalizmu.

Innymi autorami, których co najmniej po trzy tytuły znajdują się w poznańskich zbiorach, są: Theodor von Heuglin (1824–1876), podróżnik i ornitolog³⁷; Anton Prokesch von Osten (1795–1876), dyplomata i podróżnik³⁸; Titus Tobler (1806–1877), szwajcarski orientalista i lekarz³⁹.

Warto zwrócić uwagę na proveniencję dzieł z kolekcji XIX-wiecznych opisów podróży do świata arabskiego. Najliczniejsze są książki pochodzące z Kaiser Wilhelm Bibliothek w Poznaniu. Ekslibrisy bądź pieczęcie tej niemieckiej biblioteki, której zbiory odziedziczyła poznańska uczelnia, odnaleźć można w 126 egzemplarzach. Dwanaście z nich było wcześniej częścią zbiorów regionalnej biblioteki w Poznaniu (Landesbibliothek).

Następną liczną grupę stanowią książki pochodzące z biblioteki Towarzystwa Antropologicznego w Berlinie (14). Zbiory tej instytucji trafiły do Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza już po II wojnie światowej, po ich odnalezieniu w Dobrej⁴⁰. Dwie pozycje – *Uganda and the Egyptian Sudan* Charlesa Thomasa Wilsona z 1882 roku⁴¹ i *Tunis und seine Umgebung*

³³ Sygn. 667375 II (BU).

³⁴ Sygn. 669443 II (BU).

³⁵ Sygn Dq 3115 (BU).

³⁶ Sygn. DI 205 (BU). Pozostałe wydania francuskie: 1812 (sygn. DI 205,3, BU), 1860 (LC28325, Wydział Neofilologii UAM), 1867 (LC01577, WN). Ponadto wydanie polskie – Warszawa 1853 (586717 II, BU) oraz niemieckie – Leipzig 1812 (DI 207, BU).

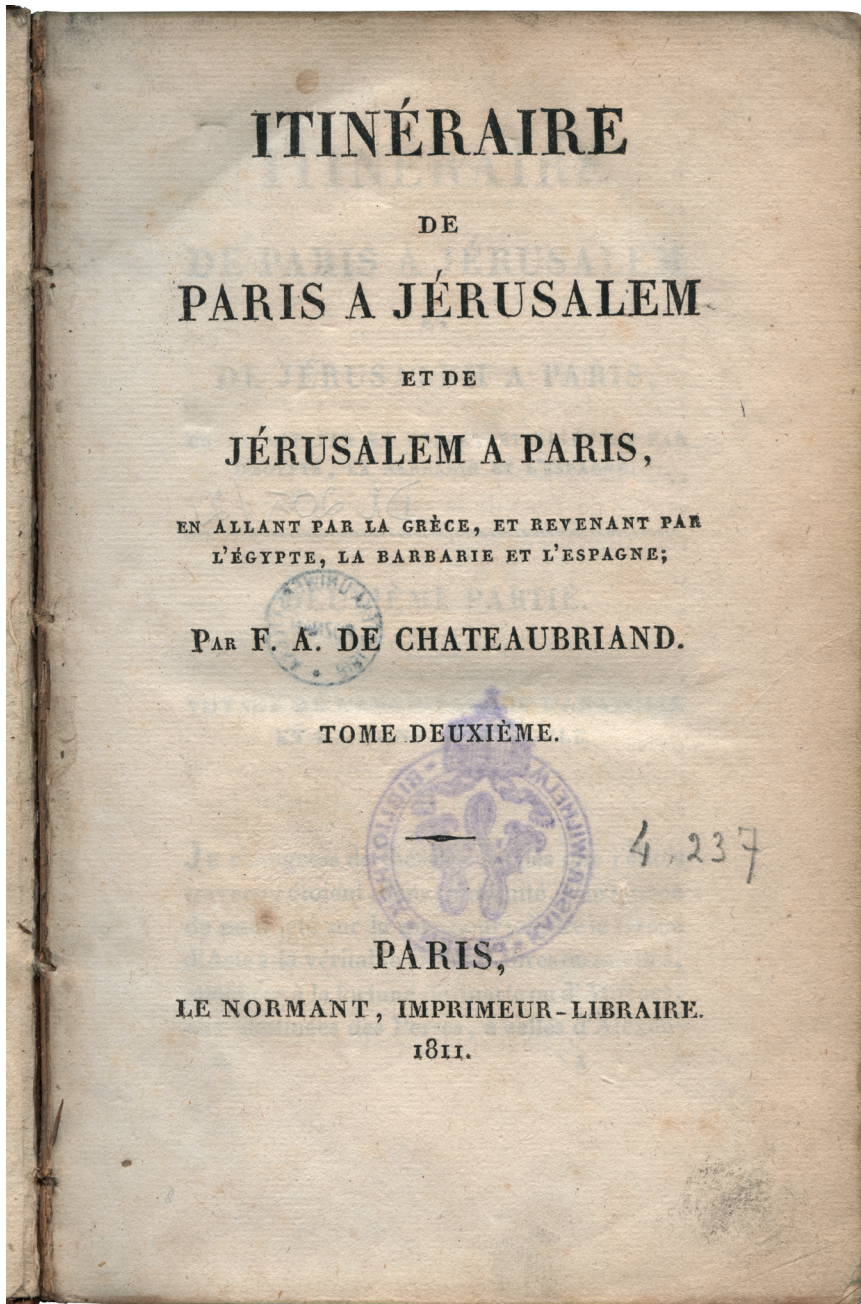
³⁷ *Die deutsche Expedition in Ost-Afrika, 1861 und 1862*, Gotha 1864 (sygn. HACb 472/3, BCH); *Die Tinne'sche Expedition im westlichen Nil-Quellgebiet: 1863 und 1864*, Gotha 1865 (HACb 472/3d, BCH); *Reise in Nordost-Afrika*, Braunschweig 1877 (pierwszy egz.: ZZO 1029, Wydział Biologii UAM, drugi egz.: Dr 102, BU); *Reise nach Abessinien, den Gala-Ländern, Ost-Sudan und Chartum in den Jahren 1861 und 1862*, Jena 1868 (Dr 2002,50, BU).

³⁸ *Erinnerungen aus Aegypten und Kleinasien*, Wien 1829–1831 (Dr 2075, BU); *Das Land zwischen Katarakten des Nil*, Wien 1831 (Dr 2080, BU); *Nilfahrt bis zu den zweiten Katarakten*, Leipzig 1874 (Dh 145, BU).

³⁹ *Zwei Bücher Topographie von Jerusalem und seinen Umgebungen*, Berlin 1853 (659641 I, BU); *Beitrag zur medizinischer Topographie von Jerusalem*, Berlin 1855 (1653252 II, BU); *Das heilige Land und die Schweizer*, Berlin 1863 (478769 I, BU).

⁴⁰ R. Nowicki, op. cit., s. 160.

⁴¹ Sygn. 314769 I (BU).

Il. 4. François Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem et de Jérusalem à Paris en allant par la Grèce, et revenant par l'Égypte, la Barbarie et l'Espagne*, t. 1–3, Paris, Le Normant, 1811: Kaiser-Wilhelm Bibliothek Posen. Geschenk des Herrn Dr Plesner, Wiesbaden – ekslibris, XX w.

Hugona Kleista z 1888 roku⁴² – należały do prywatnej kolekcji założyciela towarzystwa, Rudolpha Virchova (1821–1902).

Spośród innych publikacji z ciekawymi proveniencjami można wskazać następujące pozycje: *Dottings Round the Circle* Benjamina Curtisa (1855–1891), wydaną w Bostonie w 1876 roku, zawierającą podpis autora z dedykacją⁴³, czy pochodzącą z prywatnej biblioteki cesarzy niemieckich, a подарowaną Kaiser Wilhelm Bibliothek *Reise zum Tempel des Jupiter Ammon in der Libyschen Wüste und nach Ober-Aegypten in den Jahren 1820 und 1821* Heinricha Minutolego (Berlin 1824⁴⁴).

Część książek została przekazana przez polskie biblioteki, np. w 1935 roku przez Uniwersytet we Lwowie *Wspomnienia Wschodu: dziennik podróży do Syrii, Egiptu, Palestyny, Turcji i Grecji* Zygmunta Skórczewskiego (Lipsk 1855)⁴⁵ czy przez Bibliotekę im. Wróblewskich w Wilnie (z datą akcesyjną 1936) wspomniane już dzieło Volneya – *Podróż do Syrii i Egiptu* (zob. przypis 32).

Współcześnie rola XIX-wiecznych wydań jest inna niż jeszcze kilkadziesiąt lat temu. Są coraz powszechniej digitalizowane i upowszechniane na platformach cyfrowych rozlicznych instytucji naukowych i kulturalnych. Nie oznacza to jednak, że studia nad nimi stały się jedynie antykwaryczno-bibliofilskim poszukiwaniem ciekawostek. Jako ponadstuletnie kolekcje (nawet jeśli liczymy do końca „długiego wieku XIX”, a więc do 1918 roku) mogą stanowić cel badań bibliologicznych. Jak wskazuje Andrew Stauffer, należy się nimi zajmować, gdyż mogą zniknąć z półek naszych bibliotek⁴⁶. Zbiór XIX-wiecznych opisów podróży, wyszczególniony jako kolekcja, pokazuje, jaki potencjał mogą mieć takie badania.

Opisy podróży jako gatunek literacki odegrały ogromną rolę w XIX wieku, te dotyczące Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej stanowią historyczny obraz rosnącej obecności europejskiej w regionie. Kolekcja znajdująca się w bibliotekach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu jest dowodem na powszechność zainteresowania Orientem.

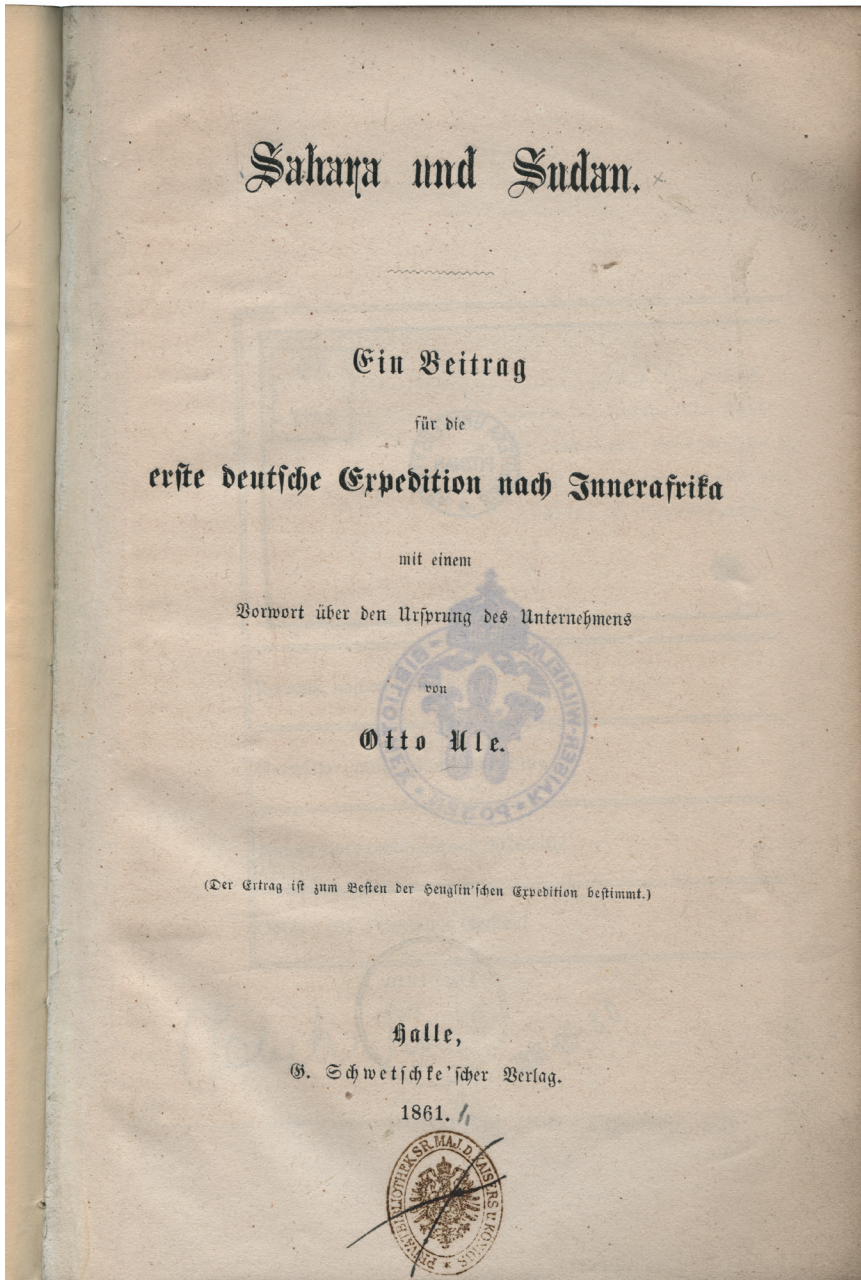
⁴² Sygn. HB 1351 (BCH).

⁴³ Sygn. HB 3587 (BCH).

⁴⁴ Sygn. Dr 2070 (BU).

⁴⁵ Sygn. 177426 II (BU, Regionalny zasób biblioteczny).

⁴⁶ A. Stauffer, *The Nineteenth-Century Archive in the Digital Age*, „The European Romantic Review” 2012, t. 23, s. 335–337.

Il. 5. Otto Ule, *Sahara und Sudan. Ein Beitrag für die erste deutsche Expedition nach Innerafrika mit einem Vorwort über den Ursprung des Unternehmens*, Halle, G. Schwetschke, 1861: *Privatbibliothek Sr. Maj d. Kaisers u. Königs* – pieczęć, k. tyt., XIX w. oraz *Kaiser-Wilhelm Bibliothek Posen Aus der Bibliothek Sr. Majestät des Kaisers und Königs Wilhelm I.* 1899 – ekslibris, XIX w.

Bibliografia

- Abbas A., *Arabic Studies in Poznań*, w: *Miscellanea Arabica Posnaniensia*, I, red. A. Sadykhova, F.A. Jakubowski, Poznań: Rys 2016, s. 9–16.
- Bridges R., *Exploration and Travel Outside Europe (1720–1914)*, w: *The Cambridge Companion to Travel Writing*, red. P. Hulme, T. Youngs, Cambridge 2002, s. 53–69. DOI: <https://doi.org/10.1017/CCOL052178140X.004>
- Géonet V., *Muslim, Christian and Jewish Towns in Palestine through European Travelers' Accounts (Eighteenth–Twentieth Century)*, w: *The City in the Muslim World. Depictions by Western Travel Writers*, red. M. Gharipour, N. Özlü, London – New York: Taylor & Francis Ltd 2015, s. 210–228.
- Głowacka-Helak M., *Dary dla Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu z lat 1921–1927*, „Biblioteka” 2016, nr 20, s. 81–97. DOI: <https://doi.org/10.14746/b.2016.20.6>
- Janion M., *Gorączka romantyczna*, Warszawa: PIW 1975.
- Jankowski H., *A History of Oriental Studies in Poznań*, „Studia Orientalia” 2003, t. 97, s. 87–102.
- Jankowski H., *Orientalistyka poznańska*, w: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 4, red. T. Majda, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2007, s. 127–170.
- Jazdon A., Skutecki J., *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu*, Poznań: Wydawnictwo Miejskie Poznania 2017.
- Karttunen Klaus, *Expansion of Oriental Studies in the Early 19th Century*, w: *Schools of Oriental Studies and the Development of Modern Historiography. Proceedings of the Fourth Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project Held in Ravenna, Italy, October 17–21, 2001*, red. A. Panaino, A. Pisa, Milano: Università di Bologna & IsIAO 2004, s. 161–167.
- Khalifa M., *Der Orient – Fiktion oder Realität?/The Orient – fiction or reality? A Critical Analysis of 19th century German Travel Reports*, Berlin: Gerlach Press 2015. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1df4h7v>
- Kubiak S., *Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1919–1966*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1967.
- Leszczyński M., *Dzieje Biblioteki Horynieckiej książąt Ponińskich*, „Rocznik Lubaczowski” 2000, t. 9–10, s. 9–12.
- Marchand S.L., *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race and Scholarship*, Cambridge – Washington: Cambridge University Press 2009.
- Nash G., *Politics, Aesthetics and Quest in British Travel Writing on the Middle East*, w: *Travel Writing in the Nineteenth Century. Filling the Blank Spaces*, red. T. Youngs, London: Anthem Press 2006, s. 55–69. DOI: <https://doi.org/10.7135/UPO9781843317692.004>
- Nowicki R., *Działalność Aleksandra Birkenmajera na rzecz ochrony zbiorów bibliotecznych. Ziemie zachodniej i północnej Polski w latach 1945–1947*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 2006.
- Reychman J., *Orient w kulturze polskiego oświecenia*, Wrocław: Ossolineum 1964.
- Reychman J., *Podróżnicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX wieku*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1972.

- Said E.W., *Orientalizm*, przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań: Zysk i S-ka 2005.
- Salib Issa A., *Travel Literature, Pilgrims and Missionaries: A Mid-Nineteenth Century Duel Over the Holy Land*, „Journal of Holy Land & Palestine Studies” 2001, t. 20, s. 83–99. DOI: <https://doi.org/10.3366/hlps.2021.0259>
- Salmon O., *Alep dans la littérature de voyage européenne pendant la période ottomane (1516–1918)*, Rambouillet: Dar al-Mudarris 2011.
- Stauffer A., *The Nineteenth-Century Archive in the Digital Age*, „The European Romantic Review” 2012, t. 23, s. 335–341. DOI: <https://doi.org/10.1080/10509585.2012.674264>
- Vrtel-Wierczyński S., *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu. 1919–1929*, Poznań: Rolnicza Drukarnia Nakładowa 1929.
- Waardenburg J.D.J., *Mustashrikūn*, w: *Encyclopaedia of Islam*, wyd. 2, t. 7, Leiden: E.J. Brill 1993, s. 735–753.

FILIP A. JAKUBOWSKI

Descriptions of journeys to Near East and North Africa from the years 1801–1919 in the collections of the Adam Mickiewicz University in Poznań

Abstract. The paper deals with nineteenth century travelogues to the Arabic part of the Middle East and North Africa, being part of the collection of the Adam Mickiewicz University in Poznań. They are housed mostly in the University Library, the rest in faculty libraries. This collection, though it did not originate as a purposeful collection, consists of 250 separate titles in eight languages, two third of them being in German. The provenance varies, but the majority of the books come from the Kaiser Wilhelm Bibliothek in Poznań. The collection also reflects how travelogues as a literary genre developed in Europe in the 19th century and shows the diversity of the genre.

Keywords: travelogues, Middle East, North Africa, orientalism, Arab world, 19th century, colonialism.

Tekst wpłynął do Redakcji 21 czerwca 2022 roku.

